

Vizualumas intencionalios estetinės būties struktūroje

LAIMA MONGINAITĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Filosofijos ir politologijos katedra, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius

El. paštas: laimute.monginaite@hi.vgtu.lt

Remiantis fenomenologinės metodologijos principais straipsnyje nagrinėjami vizualiniai estetinio akto savitumai, atskleidžiami estetinio įvaizdinimo etapai. Iškeltas svarbus vizualumo ir akivaizdumo konceptų skirtingų reikšmių ir sąsajų klausimas. Estetinis įvaizdinimas nagrinėjamas lenkų fenomenologo R. Ingardeno estetinių teorijų – estetinio išgyvenimo, intencionalios būties, meno kūrinio konkretizacijos, estetinės vertybės – kontekste. Fenomenologinėje analizėje plačiai taikomas intuicijos metodas veikia kaip universali pažintinė galia, dalyvaujanti tiesioginėje patirtyje bei moksliniame tyrime. Vizualumas ir akivaizdumas yra stebinčios sąmonės skirtingos formos, tarp kurių išsidėstęs daugybinių vaizdinių tęstinumas. Atkreipiamas dėmesys į regimąjį kontaktą su kokybe ir jos reikšmę tolesniam estetinio akto plėtojimuisi. Išsamiau aprašomi estetinio įvaizdinimo etapai: juslinis estetinių kokybių įforminimas, estetinio objekto konkretizacija, kontempliatyvus vizualumas. Iškelta mintis apie estetinį imanentinį monosubjektyvumą, priklausantį nuo individualaus vaizdinių srauto, bei jo galimybes tapti regimu iš šalies. Straipsnis baigiamas išvadomis apie vizualumo esminį vaidmenį estetiniame akte ir jo būtiškąjį nesavarankiškumą (heteronomiškumą), priklausomą nuo subjekto kūrybinių galių ir stebėjimo proceso.

Raktažodžiai: vizualumas, intuicija, įvaizdinimas, akivaizdumas, estetinis aktas

ĮVADAS

Šių dienų žmonija gyvena kokybiškai naujoje kultūrinėje terpėje, kurioje vyrauja daugialypė vizuali tikrovė: televizijos, masinio meno vartojimo, pramoninio dizaino, virtualioji kompiuterinė erdvė ir kt. Vizualiniam-erdviniam pasaulio daiktų, kultūros ir meno kūrinių supratimui bei pažinimui reikia naujo požiūrio ir mąstymo modelio. XX a. antrojoje pusėje humanitarinių mokslų posūkis vizualumo link gali būti traktuojamas kaip intencija išsivaduoti iš Vakarų Europos filosofijoje įsigalėjusio loginio racionalizmo, kuris sąlygojo subjekto ir objekto priešpriešą, bei pažinti žmogiškosios sąmonės dvasines ir kūrybines galias. Dar E. Husserlis (1859–1938) įžvelgė klasikinio Vakarų Europos mąstymo modelio irimą. Jo sukurta fenomenologinė metodologija paskatino naujų filosofinių kryptių atsiradimą ir atvėrė naujas sąmonės reiškinų pažinimo galimybes. Reikšmingas fenomenologijos įnašas – atskleistas intuicijos metodo efektyvumas ikiracionalaus patyrimo pažinimui, kuriame pasireiškia skirtingi sąmonės fenomenai (modusai). E. Husserlio siūlomas sugrįžimas „prie pačių daiktų“ – tai susitelkimas į pirminės intuicijos aktus, kuriuose tinkamiausiai pasireiškia pati daiktų esmė. Tikroji būtis skleidžiasi tik kartu su žmogaus sąmonės aktais. Sąmonės ir pasaulio vienovė tiesioginiuose intuicijos aktuose aptinkama kaip akivaizdumas. Atskleidžiant estetinės sąmonės fenomenų specifišką ir esmę ypač prisidėjo E. Husserlio mokinys R. Ingardenas, sukurdamas „intencionalios būties“ teoriją, teigiančią, kad tarpinės būties objektai egzistuoja „tarp“ materialių objektų ir idealių proto konstruktyvų-sąvokų. Taikydamas intencionalios būties koncepciją estetikoje

lenkų filosofas nauju aspektu įvertino estetinius aktus bei atskleidė iki tol nežinomas jų ypatybes. Fenomenologui pavyko sukurti originalias ir išbaigtas teorijas: imanentinio intencionalaus estetinio objekto, estetinio išgyvenimo, meno kūrinio konkretizacijos, estetinio vertinimo ir estetišės vertybės. Straipsnyje, remiantis fenomenologinio tyrinėjimo principais ir R. Ingardeno estetišėmis koncepcijomis, atskleidžiami estetinių aktų vizualumo savitumai.

VIZUALUMAS – INTUICIJA – AKIVAIZDUMAS

Sąmonė yra selektyvaus išorinio ir vidinio pasaulio atspindėjimo forma. Joje galima aptikti du pagrindinius komponentus – išgyvenimą ir žinojimą. Žinojimas, įsisašmoninimas yra esminė sąmonės kokybė, o konkretaus subjekto sąmonė – išgyvenimo ir žinojimo vienovė. Išgyvenimą sąlygoja asmeninis kontekstas – žinojimas ir individualios reikšmės. Viena iš sąmonės aktyvumo formų yra stebėjimas. Sąmonės srauto sfera iš potencialaus būvio nuolat pereina į aktualumo būvį. Vizualumas atsiranda kaip stebinčios sąmonės rezultatas, jos sąveikos su materialia ir psichine tikrove išdava. Pirminė sąmonė, pasitelkusi pojūčius ir suvokimą, stebi pasaulį, jo daiktinę būtį. Savo intencionalumu arba nuolatiniu esmiu skverbimusi į objektą sąmonė tarsi įtraukia suvokiamąjį daiktą ar reiškinių į savo viduje išgyvenamų reikšmių, prasmų bei idėjų pasaulį. Pasak E. Husserlio, mąstymas turi kilti iš bendro „gyvenimiško pasaulio“, jokio „grynojo mąstymo“ nėra. „Fenomenas – ne konstruktas ir ne teorinis samprotavimas, ne iškreiptas, bet aiškus daikto išgyvenimas jo pirminėje duotybėje, skaidrus, paprastas asmeninės daikto būties suvokimas“ (Husserl 1974: 248). Fenomenologo pasiūlytoje tiesioginio pažinimo programoje reikalaujama, kad akivaizdumas būtų pasiekiamas ne deduktyviu-induktyviu įrodymu, o tiesiog aptinkamas sąmonėje, apodiiktiniu būdu joje matomas, jai atskleidžiamas. Tyrinėjant estetinį procesualumą induktyvus-deduktyvus mąstymas yra neveiksmingas, nes stabdo sąmonės tėkmę, naikina estetišės nuostatą ir negali užfiksuoti joje vykstančios patirties unikalumo bei vienetiškumo.

Fenomenologijos srityje intuicija – vienas pagrindinių pažinimo įrankių. Intuicija kaip sąmonės pažintinė galia dalyvauja tiesioginėje patirtyje ir transformuojasi priklausomai nuo sąmonės aktų kaitos. E. Husserlis išskyrė šias intuicijos rūšis:

- 1) tiesioginę-empyrinę – paprastą daikto ir išgyvenimo vertinimą, pasireiškiantį esant natūraliai gyvenimiškai nuostatai;
- 2) eidetinę-kategorinę, atskleidžiančią esmes (ideacijos aktas);
- 3) idealią-intelektinę (sąvokų pažinimas);
- 4) transcendentinę – tikrąją fenomenologinę, švarios „aš“ sąmonės.

Visų intuicijų pamatas yra pirminės sąmonės duotybės. Skirtingų intuicijų duomenų įvairovė ypač svarbi atskleidžiant estetišės intencionalios būties esmę bei jos savitumus. Geras fenomenologas turi būti išlavinęs gebėjimą valingai keisti sąmonės modusus bei valdyti įvairias intuicijos rūšis. Reikia pripažinti, kad R. Ingardenas meistriškai mokėjo iš pradžių atsiduoti estetišės sąmonės vyksmui – leisti intuicijai veikti empiriniu lygmeniu; vėliau, turėdamas fenomenologinę nuostatą ir naudodamas eidetinę intuiciją, aptikti „estetinius fenomenus“ bei gauti ikiracionalius apibendrinimus; ir galiausiai – skvarbiu žvilgsniu užfiksuoti estetišės būties struktūros savitumus, o gautas įžvalgas apibūdinti mokslinė kalba.

Pagrindinė huserlianos tematika – sąmonės fenomenų struktūros aprašymas, bendrųjų reikšmių ir pirminių duotybių įžvalga intuicijos aktais, prasiskverbiantiais į nepertraukiamą sąmonės srautą. Imanentinių sąmonės vienetų – fenomenų – pažinimas tampa galimas intuicijos galios dėka. Individualios sąmonės srautui būdingi prieštaringi jausmai, sumišęs su nuojautomis, lūkesčiais, pasąmonės elementais ir kita, todėl jis turi būti išgrynintas iki pirmąpradžių, intuicijos fiksuojamų aiškių duotybių. Huserliškoji fenomenologija siekia maksimaliai priar-

tėti prie ikiracionalaus apibendrinimo, užčiuopti neverbalinių sąmonės modusų esmę. Visos intencionalios estetiškos būties formos, estetiški aktai yra tiesioginiai, sunkiai įvardijami, didžioji jų dalis lieka subjekto vidinių potyrių nuosavybe. Estetiniams aktams būdinga organiška suvokimo–išgyvenimo–supratimo vienovė, sinkretiškumas, kuriame esminį vaidmenį atlieka vizualumas. Estetinės pajautos fenomenai – ne pojūčių ir vaizdų suma, bet tikrovės daiktų ir reiškinių būties išgyvenimas, suteikiant jiems grožio reikšmę ir vertę. Vizualumas – neatsiejamą ir pagrindinę estetinės pajautos ir patirties dalis, būtinas jų komponentas.

Būtina diferencijuoti sąvokų „vizualumas“ ir „akivaizdumas“ reikšmių skirtumus: vizualumas būdingas empiriniam estetinės būties lygmeniui (estetiniai aktai, situacija), o akivaizdumas yra apibendrinto žinojimo išdava, gaunama fenomenologinėmis procedūromis (tiriamoji nuostata) empirinius duomenis išverčiant į teorinių sąvokų kalbą. Kiekvienas pirminis akivaizdumas sudaro tikrojo žinojimo pamatą, „<...> tai, kas atsiranda kaip tiesioginės intuicijos išdava (tarsi daiktas – savo autentiška tikrove), turi būti suvokta paprastai, kaip mums atrodo“ (Husserl 1950: 52). Konstruojant estetinės būties modelį susiduriama su teoriniais sunkumais, nes estetinio patyrimo aktai (vaizdiniai, pajautos, išgyvenimai, įprasminimas, supratimas, vertės suteikimas) pasižymi subjekto unikaliais ir nepakartojamais konkrečiais išgyvenimais. Vizualumas empiriniame kontekste pasireiškia pojūčių, suvokimo, vaizduotės ir prisiminimų sukurtais vaizdiniais, reginiais (pirminėmis matymo duotybėmis), o fenomenologinėje tiriamojoje nuostatoje „eidetinės“, „intelektinės“ intuicijos aktuose, įžvelgiančiuose esmes, tampa akivaizdumu – apibendrintu moksliniu žinojimu (pirminėmis pažinimo duotybėmis). Vizualumas – estetinė kokybė, o akivaizdumas – pažintinė įžvalga. Vizualumas ir akivaizdumas yra skirtingos stebinės sąmonės formos, tarp kurių išsidėstę tęstiniai daugybiniai įvaizdinimai (vaizdiniai), kuriuos atskleisime toliau.

Fenomenologinis aprašymas siekia išaiškinti, kaip vyksta suvokimas, kokia šio sąmonės akto struktūra. Atskiras objektas aprašomas kaip savita, ypatinga noeminė struktūra, o ne kaip pats savaime fizinis objektas. R. Ingardenas daro išvadą, kad neįmanoma iki galo aprašyti realaus objekto, nes jis turi daugybę aspektų. Aprašyti galima tik intencionalų objektą, kuriame daiktai pasireiškia iš tam tikros pusės. Fenomenologo sąmonė sugeba ilgai ir tiksliai intuityviai stebėti intencionalius imanentinius fenomenus-objektus, „pagaudama“ objekto esmę. Pasaulio tikrovė atsiveria skirtinguose sąmonės modusuose (nuostatose), „jausminėje“ patyrimo intuicijoje. Jausminės intuicijos suponuotą estetinės sąmonės modusą fenomenologija paverčia savitu tyrinėjimo objektu. Fenomenologinės įžvalgos intuicija tampa galima tik tam tikrame stebėjimo-žvelgimo moduse. „Esmės“ intuicija visokeriopai skiriasi nuo kitų intuicijos rūšių, atsirandančių kituose sąmonės modusuose: natūralioje gyvenimiškoje nuostatoje, išorinių daiktų suvokime, estetinėje nuostatoje, stebint kito asmens išgyvenimus. Pirminių tiesioginių duotybų akivaizdume slypi tam tikras regimasis individualumo momentas. Intuicija, būdama sąmonės galių pasireiškimo forma, pasižymi gebėjimu dalyvauti ir prasiskverbti į visus sąmonės veikimo lygius, atskleisdama jų esmę. Estetinei sąmonės nuostatai labai svarbi individuali empirinė intuicija, pateikianti konkretaus objekto ar reiškinio matymą. Empirinė intuicija neišvengiamai dalyvauja visuose ikiracionalios estetiškos būties lygmenyse. Intelektinės intuicijos teikiamas akivaizdumas yra fenomenologinio pažinimo šaltinis ir universalus esmės žinojimas.

Didžioji tiesioginės patirties dalis įgyjama stebint, todėl vienas svarbiausių fenomenologinio tyrimo momentų – stebėjimo duomenų aprašymas. R. Ingardeni sąvoka „aprašymas“ nėra naivus aprašas to, kas išsąmoninta, bet metodiška imanentinio stebėjimo panauda. Stebėjimo koncepcija yra tiesioginio pažinimo aiškinimo pamatas, o stebėjimo aprašymas yra metodologinis. Jis pritaria userliškajam postulatui, kad intenciniuose sąmonės aktuose būtina ieškoti

tiesioginio pirminio regimumo. Lenkų filosofas atskirai kalba apie „jausminį stebėjimą“, priskirdamas jį pirminiam pažinimui, kuris sudaro pagrindą „išoriniam stebėjimui“, nukreiptam į fizinius objektus. Autorius išskiria šias jausminio stebėjimo struktūrines dalis:

- juslinio įspūdžio rezultatai – pirminės duotybės;
- įsijautimas į kylančius vaizdinius (atvaizdus);
- į daiktą nukreiptas intencinis aktas;
- paties intencionalaus akto išjautimas.

Jausminio stebėjimo aktui būdingas akivaizdumas, nes jame pateikiamos ir fiksuojamos daiktų duotybės bei įspūdžių vaizdiniai (Ingarden 1971: 422). Stebėjimo metu svarbu atskirti žiūrėjimą ir matymą, todėl R. Ingardeniui „matymas“ iš esmės skiriasi nuo paprasto regimojo stebėjimo. „Matymo“ pavyzdys yra meno kūrinių suvokimas, kuriame subjektas kontaktuoja su pavaizduotais daiktais ir reiškiniiais. Daiktų pamatymui (įsistebėjimui) būtina suvokti jų vaizdinį (vaizduotės ir atminties veiklos rezultatą), kuris nėra duotas tada, kai duotas daiktas. Daiktas perprantamas per jutimo organų pojūčius, o sukurtą menininko vaizdinį išgyvena subjektas. Fenomenologui išgyvenimo patirtis pirminių sąmonės duotybių atžvilgiu yra antrinė. Akto intencija yra nukreipta ne į daikto matymą, o į daikto ypatybes. Apskritai „juslinio stebėjimo“ aktui priskiriamas akivaizdumas, susiejamas su daikto „saviduotybe“ (Ingarden 1960: 31). „Akivaizdumo turinį“ sudaro įspūdžių duotybės ir jų pagrindu konstituoti vaizdai (atspindžiai). Stebėjimo aktui priskiriamas jautimas ir atspindžių sąmoningumas, o pats „akivaizdumo turinys“ jam nepriklauso, nes jis yra intuicijos veiklos rezultatas.

R. Ingardenas pažymi, kad stebėjimas turi fazę, kai šalia stebimo daikto susikuria šio daikto vaizdinys. Daiktas egzistuoja savarankiškai, t. y. nepriklausomai nuo jį pažįstančių aktų. Vaizdinys yra būtiškai nesavarankiškas (heteronomiškas), priklausantis nuo pažinimo subjekto ir stebėjimo proceso. Vaizdinys susiformuoja kaip anstatas ant gausybės kintančių kokybių ir įspūdžių duotybių. Reikia pažymėti, kad autoriaus nurodytas vaizdinių nesavarankiškumas išsirutulioja į intencionalių objektų teoriją. Fenomenologinė filosofija manipuliuoja ne abstrakčiomis sąvokomis, bet vaizdais ir palyginimais, tačiau vaizdai negali atstoti intuicijos. Vaizdas sukuria stebėjimo sąlygas, jis yra panašus į akivaizdumą, todėl būtina skirti vizualumą, kaip suvokimo rezultatą, ir akivaizdumą, kaip pažįstančios intuicijos išvalgą. Sąmonės formos ir aktai kinta, juose veikia skirtingos intuicijos rūšys, konstituojančios skirtingas tiesiogines duotybes. Galima teigti, kad intuicija užbaigia stebėjimą, „sugaudama“ tiesioginės patirties rezultatus. Stebėjimo situacijoje intuicija atsiskleidžia kaip sudėtinga, sintezuojanti pažintinė veikla, neturinti ryšio su juslišku.

Lenkų filosofo intencionalios būties koncepcija, teigianti heteronomiškų (būtiškai priklausomų) objektų egzistavimą, sudarė prielaidas naujai suprasti ir interpretuoti estetinę situaciją. Intencionalūs objektai yra sąmonės aktų rezultatas, o patys tikriausi – meno kūriniai. Meno kūriniai kaip įtvirtinta intencionali būtis (tapusi realiais daiktais) potencialiai integruoja materialumo ir intencionalumo formas*. Fenomenologas nurodo, kad estetinėje situacijoje neužtenka išskirti du elementus – objektą ir subjektą, nes joje dalyvauja daugiau komponentų, procesų, ir išskiria keturių skirtingų rūšių objektus:

- a) menininko, arba perceptoriaus, aptiktas daiktas – fizinis objektas;
- b) intencionalios būties pamatas – sukurtas realus objektas, meno kūrinys;
- c) meno kūrinys – sukurtas intencionalus objektas;
- d) estetiškas objektas (konkretizacija) – subjekto aktualizuotas meno kūrinys.

* Apie literatūros kūrinio daugiasluoksniškumą rašo T. Kačerauskas (2007; 2008).

Meno kūrinys peržengia realybės ribas, o estetiškas objektas – meno kūrinio ribas (Ingarden 1981: 8–9). Intencionalumo prigimties esmė yra imanentiška, bet gali būti eksplikuojama, išreiškiama materialiomis formomis, meno kūriniais. Vizualumo kaita ir įvairovė ypač ryškiai stebima meno kūrinio konkretizacijose.

ESTETINIO ĮVAIZDINIMO ETAPAI

Estetinis aktas pasižymi įvairių procesų gausa: tai jautimas, suvokimas, estetiškos nuostatos gimimas, vaizdų formavimasis ir transformavimasis, išgyvenimas, pajauta, stebėjimas, įprasminimas, supratimas, įvaizdinimas (vaizduotės veikla), kontempliacija, vertinimas. Šie procesai rodo estetinio subjekto bei estetinio objekto sąveikos daugialypumą ir priskiriami empiriniam ikirefleksiniam estetinio akto lygiui, pasižyminčiam individualių išgyvenimų unikalumu ir vienetiškumu. Estetinio suvokimo dalyviai – du pagrindiniai vyraujantys regos ir klausos pojūčiai, kuriems priskiriamos kitos jauslės. Estetinių kokybių buvimas pastebimas pojūčių duomenyse, o prisijungus suvokimui (percepcijai) ir vaizduotei, prasideda įvaizdinimas, kuris suformuoja pirminius regimuosius išpūdžius. R. Ingardeno estetinio išgyvenimo modelyje yra trys fazės:

- objekto kokybių sužadinta pirminė emocija, sudaranti sąlygas estetinei nuostatai;
- išraiškingos meno kūrinio struktūros daugiaplanė percepcija, pereinanti į estetinio imanentinio objekto konstituavimą (konkretizaciją); ji audringai rutuliojasi esant kūrybinei emocijai, vaizduotės ir fantazijos įtampai;
- kontempliatyvus, ramus sukurto estetinio objekto stebėjimas iš šalies; įvyksta atsakas į vertybę ir vėl kyla nauja emocinės reakcijos banga besimėgaujant estetiškai reikšmingomis kokybėmis ir kokybių ansambliais.

Juslinis estetiškos kokybės įvaizdinimas. Pirminėje estetinio išgyvenimo fazėje – įžanginėje emocijoje – reikšmingiausia yra aptikta kokybė. Regėjimo jauslių išpūdžiai pasižymi estetiškomis kokybėmis: spalvos, formos, linijų kaita, erdve, apšvietimu, spindesiu, tekstūra, faktūra, judesiu. Visos vizualios kokybės fiksuojamos regėjimo sistema. Fiziologijos mokslas nurodo, kad žmogaus akis skiria 128 spalvinius tonus, kuriems nėra žodinių atitikmenų. „Spalvų atlasas“ pateikia penkiolikos chromatinių spalvų pavadinimus, kitos spalvos įvardijamos palyginimo būdu. Į šviesos dirgiklius akyje reaguoja 100 mln. receptorių, vienas milijonas akies nervinių skaidulų keliauja į regėjimo centrą smegenų žievėje. Kalbos specialistai teigia, kad žmogus gali skirti 150 tūkstančių žodžių. Svarbu pastebėti ryškų neatitikimą tarp pirminės regos funkcinių galimybių ir galutinio etapo – kalbinės išraiškos. Akivaizdu, kad žmogus gali pamatyti daugiau nei pasakyti, ir tai tiesiogiai siejasi su estetiniu patyrimu, nes dažnai nesurandama tinkamų žodžių išreikšti spalvinę gamą, kylančias emocijas bei sudėtingus jausmus. Remiantis šiais fiziologijos ir kalbos mokslų faktais, galima pagrįsti fenomenologijos siekimą atskleisti pirminius intuicijos duomenis, nes juose slypi apdorota informacija, neprieinama racionaliam protui. Jeigu būtų atskleistos kitos optinės galimybės, fiksuojančios apšvietimą, spindesį, judesį, nuo kurių itin priklauso estetiškumo formavimasis, tikriausiai išaiškėtų analogiška situacija.

R. Ingardenas, analizuodamas įžanginės emocijos savybes, pastebėjo, kad jos kaitą lemia viso regimojo kontakto su kokybe siekimas. Regimojo kontakto momentai irgi determinuoja tolesnę estetinio išgyvenimo plėtrą. Kokybė, iš pradžių pasireiškianti kaip realaus daikto savybė, estetiškos sąmonės intencijos srityje tampa „gryna kokybe“ – kristalizuojančiu intencionalaus imanentinio estetinio objekto kūrimo centru. Stebėjimas, centruojantis į

šià kokybę, kinta, nes ji pati tampa percepcijos objektu, o ne daiktas, kuriame ji pasireiškia. Įžanginė emocija realizuoja „pasisotinimo“ aptikta kokybe fenomeną, atsiranda noras ją „sugauti“ ir išlaikyti vizualią. „Tiesioginis kontaktas, „noras pasisotinti“ estetinė kokybe, duotos kokybės „regimos“ esaties išgyvenimas sukelia sąmonėje naują emocinę bangą, nuspalvintą simpatija ir džiaugsmu“ (Ingarden 1966: 138–139). Įžanginėje emocijoje paprastoji intuicija fiksuoja pirmines daiktų savybes-kokybes.

Supančios aplinkos ir gamtos estetinėje pagavoje dalyvauja visi jutimai: regos, klausos, lietimo (haptiniai), kinetiniai, realios erdvės, uoslės ir labai retai – skonio. Kasdieniame ir estetiniame suvokime tarp minėtų juslinių formų vyrauja rega, integruojanti kitų jutimų duomenis. Rega yra savarankiška, ji nulemia išorinį daiktų vaizdą, o kitų pojūčių išpūdžiai ją papildoma. Regimoji forma – tiek susidedanti tik iš optinių išpūdžių, tiek ir papildyta kitų pojūčių duomenimis – sudaro pagrindinę erdvinę daiktų ir reiškinių determinaciją, atskiria juos nuo aplinkos. Atitraukta nuo savo medžiaginio pamato forma virsta vaizdu, kuris gali būti įkūnytas ir fiziniame pasaulyje, ir meno kūrinuose. Estetinei formai reikšmingi spalvos, šviesos ir šešėlių žaismo, švytėjimo komponentai. Mažiausiai artimos vizualumui garsų ir kvapų duotybės, nes muzika tiesiogiai išreiškia emocinius-jausminius išgyvenimus, o kvapai yra savita sąmonės duotybė. Visi vaizduojamieji ir taikomieji menai paremti vizualine-erdvine dominante. Juslių prasme literatūros ir poezijos menų kuriami išpūdžiai yra labai artimi natūralaus gamtos grožio pajautimui, nes jie išreiškia visų juslių duomenis.

Regos ir kitų jutimų kuriamo vizualumo kilmė yra subjektyvi, bet tas vizualumas, įkūnytas išoriniame pasaulyje, virsta objektyviu, realiai matomu, apčiuopiamu, jaučiamu. Regimųjų kokybių sukurtas pirminis estetinis išpūdis patraukia, sužavi ir priverčia visiškai jam atsidėti, kad gerai į jį įsižiūrėtume. Juslinėse-vaizdinėse formose atsispindi subjekto ir objektyvaus pasaulio vienovė. Šią vienovę fiksuoja paprasta intuicija, „pagaunanti“ ir pateikianti pirminius daiktų duomenis-savybes. Estetinė intencija, nepaisydama aktualios daiktų ir reiškinių praktinės reikšmės, atsigręžia į jų jutiminę išvaizdą, atgaivina pirminį jų raiškumą. Juslinės kokybės tampa pamatu, išeities tašku konstruojant vėlesnėse išgyvenimo fazėse imanentinį estetinį objektą. Estetiniame akte juslinių duomenų įvaizdinimo rezultatas yra daugiamatė vizuali struktūra.

Konkretizacija – intencionalaus estetinio objekto įvaizdinimas. Susitelkimas ties sujaudinusia kokybe veda į sudėtingesnę estetinio išgyvenimo etapą – estetinio imanentinio objekto kūrimą (konkretizaciją), kuriame formuojasi naujos sudėtingos vizualinės visumos. Estetinis suvokimas–stebėjimas–pajauta tampa analizės ir sintezės aktu, bet atskiri šių operacijų žingsniai paprastai neįsisąmoninami, kol esame atsidėję sugestyviam grožio išpūdžiui ir poveikiui. Estetinis suvokimas ir išgyvenimas sudaro organišką visumą, kuri pripildyta daugybe kaičių vaizdinių, apgaubtų jausmine patirtimi, pajautomis. J. Mureikos aprašomas estetinės pajautos konceptas labai veiksmingas atskleidžiant antros išgyvenimo fazės ypatybes, sąlygojamas asmeninių prasmų, reikšmių bei estetinio skonio. Lietuvių autorius pajautų būsenas aiškina kaip prasmės reiškinį, suaugusį su konkrečiu asmeniu, visomis jo dvasinėmis galiomis. Tada patiriami išgyvenimai yra sudėtiniai, daugiamaciai ir akivaizdūs. Prasmės reiškinys, atsirandantis pajautoje, filosofui yra viena didžiųjų žmogaus kūno, dvasios ir sąmonės sąveikos paslapčių. „Bet mūsų mąstymo ir pajautos vienovė slepia ne tik kažko mąstymą, bet kartu ir to, kas mąstoma ir kaip mąstoma, reikšmingumo mums pajautą. Intuicija ir išvalga savo turiniu yra neatskiriama nuo teorinės konceptualizacijos, nors savo prigimtimi yra ne kas kita kaip pajautos sandai“ (Mureika 2006: 14–15).

Autoriaus nuomone, ilgo estetikos „trypčiojimo vietoje“ priežastis – tai pajautos vaidmens ignoravimas. „Pajautos“ sąvokai suteikdamas filosofinės kategorijos statusą, lygiavertį mąstymo konceptui, J. Mureika gilinasi į jos formos santykius su prasme, reikšme, patirtimi, įsivaizdavimu ir kalba. Pajautos konceptas labai tinka estetinės sąmonės intencionalumui, ikiracionalumui pažymėti ir nusakyti. Pasak R. Ingardeno, antroje estetinio išgyvenimo fazėje prasideda daugiaplanė percepcija ir stebėjimas; audringas ekspresyvus išgyvenimas aptinka estetiškai reikšmingus „kokybių ansamblius“. Šioje fazėje skleidžiasi kūrybinės subjekto galios: vaizduotė, fantazija, įsijautimas, kurios ieško naujų kokybių ir galiausiai sukuria naują kokybinę visumą – ansamblį. Vaizdai, kuriais operuoja vaizduotė ir fantazija, neapsiriboja suvokiama medžiaga. Imanentinio vizualumo terpėje gali atsirasti tai, ko subjektas tiesiogiai nesuvokė, ko apskritai nebuvo ir kas konkrečia forma tikrovėje negali egzistuoti. Subjektas patenka į menamą, vaizduotės sukurtą, pasaulį. Aprėpdama turimus atmintyje vaizdus, juos transformuodama laisvoji vaizduotė labai išplečia emocinio gyvenimo akiratį, sukuria svajones, sužadina lūkesčius, padidina estetinį jautrumą. Taip gimsta estetinės tikrovės iliuziškumas.

Kūrybinės vaizduotės sukurtas naujas daugiamatis vaizdinys yra nutolęs, tarpinis, pakitęs ir pertvarkytas. Naujų vaizdų kūrimas svarbus ne tik suvokėjui-perceptoriui, bet ir menininkui. Estetinio išgyvenimo antroje fazėje pasireiškia sąmonės, įsivaizdavimo, įsijautimo jėgos, kurių veiklos rezultatas yra imanentinis intencionalus estetiškas objektas – estetinio akto kulminacija. Sukurtas intencionalus estetiškas objektas nesutampa nei su paprasta meno kūrinio ar supančios aplinkos realybe, nei su jos sukelta emocine reakcija. Estetiškas objektas gimsta ypatinguose pajautos, kūrybiniuose sąmonės aktuose, kurie leidžia regėti su niekuo nepalyginamą estetinės būties savitumą. Pajautoje išsikristalizuoja organiška vaizdinė-semantinė ir vertinamoji vienybė, išreiškianti harmonijos su savimi ir pasauliu siekį. Šiuo etapu sukurtas daugialypis estetiškas vaizdas atsiskleidžia visa meninių stilių įvairovės raiška. Suprantama, kad meno srityje daugiausia pagarbos sulaukia žodis „stilius“, kuris išreiškia aukščiausią meniškumo lygį. Tam tikras stilius pasižymi tik jam būdingomis, jam būtinomis detalėmis. Išbaigtas stilius negali turėti nesuderinamų komponentų. Stilias išbaigtumas skiriasi nuo žanrinio, kompozicinio vientisumo. Estetinė nuostata, kontaktuojanti su išbaigto stilias kūriniumi, aptinka jo ypatingą vertę – vaizdinės formos vientisumą, meninį raiškumą. Gyvenimiškoje aplinkoje koegzistuoja skirtingų epochų stilias formų įvairovė. Meno genijus pajėgus sukurti tik jam būdingą individualų stilių.

Estetinio išgyvenimo-įsijautimo būsenoje meno kūrinio schematišką struktūrą ir užuominų vietas vaizduotė užpildo konkrečiais estetinių kokybių vaizdiniais. Taip kuriamas kokybiškai naujas, užbaigtas estetiškas vaizdinys. Aptiktų kokybių modifikacija gali nulemti visiškai naują kokybę, kurią R. Ingardenas vadina „derinio kokybe“. Įsijautimo aktai – tai atsakas į sukonstruotą estetinį imanentinį objektą. Fenomenologo sukurta „meno kūrinio konkretizacijos“ koncepcija nurodo, kad meno kūrinio pateiktų objektų regimi vaizdiniai yra schemiškai pažymėti įvairiais būdais. Iš dalies pažymėtų meno kūrinio dalių užpildymas priklauso nuo subjekto individualaus estetinio jautrumo, skonio, vaizduotės ir fantazijos. Meno kūrinio konkretizacijos konceptas paaiškina naujesnių imanentinių estetinių objektų konstituavimą, kurių turinį sudaro subjekto individualus gebėjimas įvaizdinti. Šis vizualumas praktiškai išlieka imanentinis ir tik iš dalies gali būti pateikiamas kitam subjektui ar įvardijamas. Konkretizuojant meno kūrinį aktualizuojami galimi estetinių kokybių ansambliai, sąlygojantys daugybinių vaizdinių srautą. Spontaniškai kylantys ar konstruojami vaizdai konkretizacijos metu yra monosubjektyvūs. Monosubjektyvūs vaizdiniai gali tapti regimi tik „įtvirtintos“ intencionalios būties formoje – meno kūrinio, atverdami galimybę subjektų dialogui.

Kontempliatyvus vizualumas. Pasak R. Ingardeno, trečios estetišio išgyvenimo fazės stebėjimo centras – sukurtas intencionalus estetišio objektas. Ramų estetišio imanentinio objekto matymą autorius vadina kontempliacija, kurioje aptinkama „švari“, ideali kokybė. Ypatingas vaidmuo formuojantis estetišiam vizualumui šioje stadijoje tenka stebėjimui iš šalies. Jeigu antroje fazėje vyrauja emocijos-jausmai, tiesioginis susilieėjimas su stebimu daiktu ar meno kūriniumi, tai kontempliatyvus „matymas“ yra distancinio pobūdžio, tačiau vis dar išlieka emociinio įsijautimo fonas, nulemtas aptiktų estetišio vertybių, kurios sužadina naują susižavėjimo ir nuostabos bangą. Kontempliatyvioje pajautoje susipina estetišio kokybių ansamblio stebėjimas, estetišio vertybių būties pripažinimas, atsakas į jas bei dvasinis pakilimas. „Pasiiekiamas kontempliatyvus, emociškai pripildytas intencionalus estetišio objekto jautimas. Šis jautimas sukuria savitą, pirmapradi, estetiškai vertingą patyrimą“ (Ingarden 1970: 101).

Ši estetišio būseną formuoja prasmės ir reikšmės, lemiančias naujos sąmonės intencijos atsiradimą – vertybinę nuostatą. Semantinis sąmonės turinys susiformuoja kalbos, ženklų vartojimo procese, jį sąlygoja visuomeninis-istorinis vyksmas. Kuriant individualias reikšmes svarbus vaidmuo tenka emocijoms – susidomėjimo, džiaugsmo, meilės, liūdesio, kurios gali transformuoti regimuosius, girdimuosius ir kitus pojūčius, nulemti subjekto santykį tiek su asmenine patirtimi, tiek su meno kūriniumi. Subjekto įsivaizdavimus, lūkesčius sąlygoja sąmonės ir emocijų sąveika, todėl žmogaus vaizduotė linkusi išgalvoti ir prikurti.

R. Ingardeno nuomone, kontemplieriant estetišio kokybių ansamblis įprasminamas kaip vertybė. Estetišios vertybės pripažinimas arba jos neradimas suponuoja naujo santykio atsiradimą imanentinio estetišio objekto atžvilgiu. Autorius dažnai nurodo, kad vienas intencionalumas tarsi sluoksniuojasi ant jau esamojo. Prasmės, reikšmės, vertybės – visiškai intencionalūs objektai. Sluoksniuojimosi ypatybė ypač aiškiai pastebima verbalinėje kalbos raiškoje, nes nuomonės ir tuo metu kylantys vaizdiniai neprivalo turėti objektyvų daikto būvio ekvivalentą. Šioje estetišios patirties stadijoje susiformuoja gana apibendrintas, schematizuotas vizualumas. Vizualumui priskiriamas estetišio vertingumas jį transformuoja ir sureikšmina. Galima kalbėti apie tretinį struktūrinį vizualumą, kuris priartėja prie abstraktaus-idealaus vaizdo. Šiame subjekto būvyje siejasi jo estetišio idealai, skonis, vertybinės orientacijos. Tretinio vizualumo lygmenyje suaktyvėja estetišio vertybių aptikimo ir fiksavimo intucija, konstatuojanti estetišios vertybės būtį. Kontempliatyvaus stebėjimo fazė užbaigia estetišio aktą, ir estetišio nuostata tampa nebeveikli. Vientisame estetišio akto procese veikusios tiesioginės intucijos formos pateikia vizualias duotybes-kokybes. Galima kalbėti apie dar vieną kontempliatyvios intucijos formą kaip tarpinę grandį, vedančią į fenomenologines eidetines ir intelektines intucijos įžvalgas. Trečiosios estetišio išgyvenimo fazės pagrindu vėliau formuojasi pažintinė nuostata, kurios išdava – estetišio sprendiniai, konceptai, teorijos.

Vizualumo, įvaizdinimo veiksmų-aktų srautas, pasireiškiantis empirinėje estetišios būties sferoje, baigiasi pripažinus estetišios vertybės egzistavimą. Baigiasi ir empirinės individualios intucijos aktyvumas, bet sąmonės nukreipimas (intencionalumas) lieka veiksnus, nes eidetinė ir intelektinė intucija skverbiasi į estetišios būties gelmes, konstruoja modelius, įžvelgia bendrąsias tiesas ir idėjas. Eidetinė esmė aptinkanti intucija iš tikrųjų yra naujos rūšies, galinti atskleisti sąmonės fenomenų savitumus. Empirinės intucijos formos fiksuoja regimų ir menamų vaizdų konkretumą, unikalumą, o fenomenologinės tiriamosios nuostatos plotmėje veikiančios intucijos rūšys pateikia apibendrintas tiesas-esmes. Estetišio empirinio vizualumo pagrindu fenomenologinis įsistebėjimas ir aprašymas esmės intucijos duomenis paverčia akivaizdumu. Paprastos intucijos vizualinės duotybės tampa apibendrintų įžvalgų, akivaizdumo pamatu. Peršasi išvada, kad intucija, veikdama kartu su stebinčia sąmone, yra universali

praktinio kasdieninio žinojimo ir teorinio pažinimo galia. Intuicija, būdama neatsiejama nuo įvairių intencionalios sąmonės modusų, organiškai kisdama ir modifikuodamasi, atskleidžia jų savitumus vizualia ir akivaizdžia forma.

IŠVADOS

Vizualumas – estetinio empirinio lygmens savitumas bei estetinė kokybė (estetinė intencija); akivaizdumas – fenomenologinės tiriamosios nuostatos rezultatas (pažintinė-eidėtinė intencija). Vizualumas ir akivaizdumas yra skirtingos stebėtosios sąmonės formos, tarp kurių išsidėstę tęstiniai daugybiniai vaizdiniai.

Vizualumas (jusliniai vaizdai, vaizduotės ir fantazijos vaizdiniai) fenomenologine prasme yra būtiškai nesavarankiškas (heteronomiškas) – intencionalus, priklausantis nuo subjekto kūrybinių galių ir stebėjimo proceso.

Intuicijos atmainos – vienas pagrindinių fenomenologinio tyrinėjimo įrankių. Tiesioginė empirinė intuicija veikia estetiniame akte ir „pagauna“ vizualumo formas. Kontempliacinė intuicijos forma yra tarpinė grandis, vedanti į fenomenologines eidėtinės ir intelektualinės intuicijos įžvalgas.

Vizualumas (optiniai išpūdžiai) estetiniame akte yra subjektyvios kilmės, bet, įkūnytas išorinio pasaulio daiktuose ir meno kūriniuose, virsta objektyviu, realiai matomu, išgyvenamu ir prieinamu kitam.

Estetiniams aktams būdinga organiška išgyvenimo-pajautos vienovė, kurios esminis variklis – vizualumas. Estetinės pajautos suponuoja tikrovės daiktų, meno kūrinių išgyvenimą vaizdiniu-prasminiu modalumu, suteikdamos jiems grožio reikšmę ir vertę.

Estetinėje patirtyje išskiriamas trijų rūšių vizualumas:

- Pirminis vizualumas aptinkamas pojūčių duotybėse kaip estetinės kokybės, pasireiškus išanginei estetinei emocijai. Regėjimo jausmų išpūdžiai pasižymi estetinėmis kokybėmis: tai spalvų įvairovė ir intensyvumas, formos plastiškumas, linijų kaita, erdvinės perspektyvos, apšvietimas, spindesys, tekstūra, faktūra, judesys.
- Antrinį imanentinio estetinio objekto daugiamatį vizualumą formuoja subjekto galios – vaizduotė, fantazija, įsijautimas. Estetinė sąmonė ieško naujų kokybių, taip sukuriami nauja kokybinė visuma – ansamblis. Meno kūrinių konkretizacijos aktais sukuriama vis nauji estetinių kokybių ansambliai; naujų įvaizdinimų pobūdis yra monosubjektyvus.
- Tretinis kontempliatyvaus išstebėjimo struktūrinis vizualumas priartėja prie abstraktaus-idealaus vaizdo. Tai gana apibendrintas, schematiškas vizualumas, kurio pagrindu pripažįstama estetinė vertybė.

Gauta 10 01 30

Priimta 10 09 14

Literatūra

1. Husserl, E. 1974. *Formale und Transcendentale Logik. Versuch einer Kritik der Logischen Vernunft*. Gesammelte Werke. Bd. 17. Haag: Martinus Nijhoff.
2. Husserl, E. 1950. *Ideen zu Einer Reinen Phänomenologie und Phänomenologische Philosophie*. Gesammelte Werke. Bd. 3. Buch 1. Haag: Martinus Nijhoff.
3. Ingarden, R. 1966. *Studia z estetyki*. T. 1. Warszawa: PWN.
4. Ingarden, R. 1970. *Studia z estetyki*. T. 3. Warszawa: PWN.
5. Ingarden, R. 1960. *O dziele literackim*. Warszawa: PWN.
6. Ingarden, R. 1960. *Spór o istnienie świata*. T. 2. Warszawa: PWN.

7. Ingarden, R. 1976. *O poznawaniu dzieła literackiego*. Warszawa: PWN.
8. Ingarden, R. 1981. *Wykłady i dyskusje z estetyki*. Warszawa: PWN.
9. Ingarden, R. 1971. *U podstaw teorii poznania*. Warszawa: PWN.
10. Kačerauskas, T. 2007. „Romano Ingardeno problema ir „mirties“ klausimas mene“, *Filosofija, Sociologija* 18(1): 66–77.
11. Kačerauskas, T. 2008. *Tikrovė ir kūryba*. Vilnius: Technika.
12. Mureika, J. 2006. *Pajaustos mintys. Estetikos virsmas estetologija*. Kaunas: Spindulys.
13. Szczepanska, A. 1989. *Estetyka Romana Ingardena*. Warszawa: PWN.
14. Ингарден, Р. 1962. *Исследования по эстетике*. Москва: Издательство иностранной литературы.

LAIMA MONGINAITĖ

Visibility in the structure of intentional aesthetical subsistence

Summary

In the article, the singularity of aesthetical act visualisation is analysed and stages of aesthetical imagination according to phenomenological methodology principles are disclosed. The question about the concept's meanings and the interaction between visibility and evidence is raised. Aesthetical imagination is disclosed in the context of aesthetical theory of the Polish phenomenologist R. Ingarden who describes the theory of aesthetical empathy, of intentional subsistence, of the concretization of a piece of art, of aesthetical values. These theories appeal to intuition which is accepted as a universal cognitive power and which takes the main part in direct practice and in scientific phenomenological research. Visibility and obviousness are amazing particular shapes of consciousness among which a continuum of multiple images is situated. The spotlight goes to visual contact with quality and its importance for the further development of an aesthetical act. Thoroughly described are stages of aesthetical visualisation: impression of sensual aesthetical quality, images of multiple aesthetical concretization and contemplative visualisation. The suggestion is made about aesthetical immanent mono-subjectivity which depends on a particular flow of images and their possibility to become externally visible.

The article ends with findings about the essential role in an aesthetical act and its subsistent non-substance (heteronymy) dependent on the subject's creative potency and observation process.

Key words: visualisation, intuition, imagination, evidence, aesthetical act